

МІФИ І ФАКТИ ПРО «УКРАЇНСЬКУ» СОРОЧКУ

Революція Гідності стала величезним стимулом для актуалізації національної культури. Вишита чи ткана сорочка, яка до того зберігалась у музеях і лежала в скринях сільських осель і активно використовувалась лише в окремих західних областях, перетворилась на своєрідну ідентифікаційну ознаку

для українців. За приклад візьмемо 2008 рік. Тоді один лучанин вступив до львівського вишу і 1 вересня зателефонував мамі, емоційно повідомляючи, що у Львові Свято знань проходить зовсім не так, як у Луцьку, де діти йдуть до школи у білих сорочках і зелених, чорних та ін. спідничках, штанях, а батьки і вчителі одягають свої святкові строї. Тут усі у вишитих сорочках – і дідусі та бабусі, і батьки, і вчителі. У 2008 році це вразило лучанина. Але минуло кілька років і мода на «вишиванку» поширилась і на східні регіони України. Велика війна змусила ще більше уваги звертати на етнокультурні надбання, свідченням чому стало стрімке розширення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини – з 26 станом на 24.02.2022 до 88 станом на 24.02.2024 року. Разом із модою на вишиту/ткану сорочку поширюються і міфи про неї, підтвердженням чому є численні публікації, як міфотворців, так і фахівців, які намагаються спростовувати міфи [1–5].

Спочатку з'ясуємо, чому прикметник «українська» у назві статті взятий в лапки. *Першим міфом* і буде термін «*українська*» сорочка. Доволі часто можна почути, що якогось дня були одягнуті «в українських сорочках». Чому вишита сорочка є «українська», якщо вишивка характерна для багатьох європейських і не тільки народів. Але іноді можна почути не тільки це. Одна з позашкільних установ м. Луцька кілька років назад дала школам завдання підготуватись до міського конкурсу, де потрібно буде визначити «*український*» костюм, «*волинський*» та «*гуцульський*». Звісно ж, напрошується висновок – а що, Гуцульщина і Волинь не Україна? Якщо так, то що таке «*український костюм*»? Очевидно те уніфіковане сценічне вбрання, яке в радянські часи одягали самодіяльні колективи. На жаль, воно трапляється й тепер, що спричинене, очевидно, відсутністю коштів, а можливо й незнанням. Це ще терпимо. А от коли сьогодні нові костюми шують з плахтами з великими квітами, то це вже не незнання, а паплюження національної культури, карикатура на традиційне вбрання. Загляньте, до прикладу, на сайт Франі і побачите плахти, корсетки і сорочки з величезними яскравими квітами, які тут іменуються «український» або ж «національний» жіночий костюм, який вам шиють за 3,5 тис. грн. [8].

Найпоширенішим міфом є те, що вишита сорочка є «*унікальним кодом нації*». Це стало своєрідною «пошестю», коли з екранів телевізорів або ж автори численних статей говорять про «коди», «гени», «символи», «сакралізм», пропонують то 10, то 12 або й більше символів. Ні, вишита сорочка – не код, не гени, а насамперед одяг. Якщо й говорити про певну сакральність сорочки, то це весільна сорочка. Вона була найкращою, найбарвистішою в житті дівчини, вона дійсно була певним містком між рідною домівкою і її новою оселею. Дуже часто люди старшого віку ще й тепер заповідають родичам похоронити їх у вишій сорочці. Мотивація – «щоб мати пузнала».

Актуалізувати міф про вишиту сорочку, як «код нації» взялася і Укрпошта, яка у 2018–2022 роках випустила марки серії «Українська вишивка – код нації». Не будемо аналізувати всі марки, але скажемо, що було й співпадіння. До прикладу, Рівненщині дісталась вишивка занизування. І це правильно, адже на Рівненщині, як і на Волині, особливо в Поліських районах,

ця техніка зберігалась дуже довго. А от Волині не пощастило, і дуже не пощастило. Нам дісталась троянда, вишита хрестиком. Ото то символ і код! Що ж за цим кодом, окрім мильних брокарівських узорів. До того ж, зважаючи на поширення цих узорів, троянда (ружа) була однією з найпоширеніших. Одного року мала навіть своєрідну дискусією з художницею, родом із Полтавщини, яка працює на підприємстві, де творять сучасні вишиті тканини. Вона дуже наполягала, що троянда характерна саме для Полтавщини і ми, волиняни, не маємо до неї жодного стосунку. А як же наші сорочки і рушники, де основним мотивом є саме брокарівська троянда?

Доволі часто говорять про те що вишивка походять з *«давніх часів»*. А коли ж вони були? Сто чи двісті років тому, чи можливо в неоліті чи енеоліті, від самого Трипілля? Дійсно, окремі автори витоки вишивки пов'язують з Трипільською культурою і «свідками» цього, на думку міфотворців, є «фрагменти трипільської кераміки». Цікаво, як кераміка може свідчити про вишивку. Іноді, говорячи про давність вишивки, покликаються на поховання сарматської цариці, де знайшли фрагменти шовкової тканини із вишивкою золотими нитками. Тут варто розрізняти традиційну, селянську вишивку і елітарну. Адже вишивка дуже довго було основним способом декорування елітного вбрання. Вишивкою прикрашали вже елітне вбрання Вавилону, Єгипту, Греції, Риму та ін. У XIX – початку XX столітті модно була білизна, декорована багатою вишивкою білим по білому.

Ще одне, доволі поширене твердження, про вишивку на «танцюристах» з Мартинівського скарбу (VI ст.), знайденого біля села Мартинівка на Черкащині. Звісно, ми бачимо чоловіків, одягнених у сорочки, декорованих на маніжці косими смугами впереміжку із смугами-зигзагами. Це не дає підстави стверджувати про вишивку, адже визначити, яким способом нанесений візерунок, неможливо.

Найдивніше ж твердження те, що про давність вишивки свідчить згадка в Іпатіївському літописі 1252 року, де мова йде про Данила Галицького, який «одягнений в кожух, обшитий золотими плоскими мережками». Але, не заперечуючи використання вишивки в елітному одязі, саме по цій згадці ми аж ніяк не можемо судити, що кожух був декорований саме вишивкою.

Перш, ніж відповісти на названі вище твердження, варто задуматись, а коли ж почали оздоблювати одяг вишивкою. І було це зовсім не так давно, як твердять міфотворці, а всього десь трохи більше ста років назад, десь наприкінці XIX – на початку XX століття. До того вбрання, у т. ч. й сорочки, декорували тканням. Прикладом можуть бути малюнки львівського художника **кінця XVIII – початку XIX століття** Юрія Глоговського. Його зображення львів'ян та мешканців міських околиць не рясніють вишитими візерунками [1; 3].

Тим, хто міфологіє про вишивку від Трипілля та ін., варто зважити і на Олену Пчілку, яка в передмові до альбому наголосила, що *«у нас немає письмових доказів про існування вишивки у нашого народу в дуже віддалений від нас час»* [7, с. 8].

Останнім часом дуже багато публікацій про *символіку вишивки*: хвиляста лінія – вода, восьмикутна зірка – сонце, ромб з крапкою посередині – плодючість, червоний мак – оберег роду і захисник від зла, троянда – любов і т. д. Цих символів «чистоти», «досконалості», «гармонії», «плодовитості» та ін. дуже багато. Ще коли говорять про геометричні візерунки, які зародились в епоху палеоліту (лінія), то звісно можна «філософствувати» (аж ніяк не хочу образити справжніх філософів), шукати смисл у тих давніх язичницьких символах. А коли мова йде про мак чи рожу, придуманих дружиною Брокара, то тут вже просто немає слів. Мені завжди хочеться поставити міфотворцям питання (іноді я це й роблю), в яких джерелах вони знайшли інформацію про цю символіку чи від кого і де записали значення того чи іншого візерунку? Коли б ми могли переміститись років на 150–200 назад і попитати про символи жінок, щоб то вони нам відповіли? Тож самі придумали, самі й про це розповідають.

В експедиціях жодного разу не чула про те, що якийсь візерунок щось означає. От їх назви чула: «смужки», «квети» та ін. Олена Пчілка, в передмові до альбому написала, що *«українська орнаментика у своїх найбільш типових формах, має характер строго орнаментальний, строго декоративний»*. Це стосується і рослинних мотивів, які так люблять міфологізувати міфологізатори: *«...рослинні форми не мають іншого призначення, як зображувати чисті орнаменти: в них... немає символічного значення»*. Якщо символічне значення не знайшла Олена Пчілка півтора століття назад, то куди ж нам шукати цю символіку. Дослідниця наголошувала, що на позначення всіх декорованих речей українці вживають термін «мережані»: «мережані рукави», «мережаний рушник», «мережане ярмо» та ін. *«Щодо нашого мережання, зазначає Олена Пчілка, то воно... складається із зображень, яким не надається жодного іншого змісту, крім призначення бути декоруючим певну різ візерунком»* [7, с. 7–8].

Окремі міфотворці пишуть про «сакральне значення не тільки візерунків на сорочці», а й їх *колір*. Наведемо декілька значень: «червоний – колір сонця, удачі, захисту, любові й пристрасті; зелений – символізує процеси народження та росту; жовтий – колір сонячної енергії, життя, радості, багатства і процвітання; синій – символ жіночої енергії, спокою, колір води і неба; білий – колір чистоти, святості, незайманості; чорний – означає біль і страждання, негативну енергію, енергію смерті». Але на цьому міфотворці не зупиняються, вони «творять» все нові і нові міфи. Додумалися до того, що «білі сорочки носили незаміжні дівчата». Цікаво, а які ж сорочки одягали заміжні жінки різного віку. Можливо, жовтий, синій, зелений, чи червоний? То хотілось би почути, хто і як фарбував ці сорочки? І де підтвердження в світлинах чи музейних колекціях? Якщо є білий, то як же без чорного. На думку міфотворців, були й чорні сорочки, які «традиційно надягали на померлих». Ще й традиційно! А хто ж чув про таку традицію?

Раз ми вже говоримо про кольори, то звернемо увагу на Павличкове *«червоний – то любов, а чорне – то журба»*. Це, звісно, літературний прийом, адже в у вишивці червоне – не любов, а чорне – не журба. Червоний, (охристий)

колір є найдавнішим кольором, який використовували в декоруванні різних речей, і не тільки українці. Саме такий колір мають наскельні малюнки. Охрою затерті смуги на палеолітичній лопатці мамонта, знайденої на Мезинській стоянці на Чернігівщині – це найдавніша орнаментована річ в Україні.

Червоним кольором декоровані всі давні сорочки, особливо оздоблені тканням і давніми техніками вишивки (занизування, настилування). У червоний, використовуючи різні рослини, фарбували лляні і конопляні нитки. В Україні «водився» барвник, за яким до нас свого часу їздила вся Європа. Це червець, який водився під корінцями певних рослин. Достигав на червень місяць, коли жінки і діти ходили луками, припіднімали рослини і вишкрібували звідти личинки червцю. Хочеться акцентувати увагу читачів на тому, що рослинку не рвали, а саме злегка припіднімали і повертали в землю. Наші попередники думали про урожай наступного року і в майбутньому. Личинки морили в печі, просіювали через сито і використовували для виготовлення червоної фарби (червлені стяги). Давні волинські сорочки декоровані насиченим червоним кольором, іноді з вкрапленням білих, зелених, синіх, жовтих, зрідка чорних ниток. Але саме з вкрапленням!

Пізніше поширилась фабрична заповоч – бавовняні нитки, які почали привозити в Україні з Туреччини у першій половині XVIII століття. Заповоч була червоного і синього кольорів. Тому, навіть з поширенням двоколірних брокарівських узорів, червоні нитки поєднувались з синім, що підтверджують й давні сорочки з Волині, які є, до прикладу, у збірці Краківського етнографічного музею. Адже до відкриття Волинського музею (1929 рік) всі зібрані на Волині пам'ятки відправлялися до музеїв Польщі. Червоно-сині візерунки, вишиті хрестиком, представлені і в альбомі Олени Пчілки. З часом синя заповоч пропала (чому її перестали ввозити, невідомо). Замість неї до України потрапляла чорна заповоч. Саме тому з часом вишивки з червоно-синіх стали червоно-чорними.

Більш заможні жінки окрім заповочі використовували французьке муліне DMC. Воно було дуже високої якості і, звісно, доволі дорогим. Пізніше поширилось лєнінградське муліне, яке було дешевим, але поганої якості. Нитки швидко втрачали колір, особливо чорні, які перетворювалися на сірі.

Наступний міф – *вишивка на сорочці розміщується по краях, щоб захистити людину, яка її носить*, щоб не пустити нечисту силу до тіла людини. Під тими краями розуміють комір, чохла (манжети), пазуху/маніжку, поділ. У чому ж тут міф? А в тому, що поділ у жіночій сорочці декорувався тільки тоді, коли її носили з незшитими формами одягу (дві запаски, плахти, горботка тощо). На кінець XIX – початок XX століття такі форми збереглися на Наддніпрянщині і Слобожанщині і західних регіонах України – Гуцульщина, Буковина та ін. То що ж, мешканці цих регіонів захищали себе знизу, а як же інші? Щодо малих частин, то тут ще простіше – у давніх сорочках вони просто не декорувалися. Зважаючи на те, що найдавнішим було ткання, то уявіть, як то заткати маленький комір або чохла. Та й декорувати тканням пазуху доволі складно.

Така ж традиція збереглась і при вишивці занизуванням та настилуванням. Підтвердженням цьому є й музейні колекції. Зважаючи на те, що уставки і рукави ткалися і вишивалися наперед, то при шитті сорочок з такими заготовками, а часто це відбувалося значно пізніше, малі комір і чохла могли вишити квітковим орнаментом у техніці хрестик. Не декорувалися і пазухи жіночих сорочок, які у давніх сорочок дуже довгі, без жодних візерунків. А декор на пазусі дуже пізніє явище. Основний орнамент на жіночих сорочках розмішений переважно на уставці і верхній частині рукава. На Шаччині, до прикладу, рукави у жіночих сорочках затикалися поздовж, так як і на сорочках з Маневиччини, Камінь-Каширщини, вишитих занизуванням.

А щодо оберегу, то *сама сорочка є оберегом*, як матеріальним (від холоду, спеки), так і духовним. Чому? Тому що в ній багатоденна праця жінки-матері, жінки-дружини, жінки-доньки. Якщо сів льон чи коноплі чоловік, то полола, а потім вибирала рослини, мочила чи стелила, а потім збирала переважно жінка. Вона ж терла, тріпала, вичісувала спочатку на металевій щітці, потім гребені, а для тонкого полотна ще й щіткою зі свинячої шерсті. А далі – пряла, ткала, вишивала, шила. Скільки днів і ночей в думках, а то й піснею творилась та сорочка чи рушник. Наведемо слова Надії Красоткіної: *«Як шила мати і вела пісень / Сорочку мати вишивала сину. / Лягав собі узор на полотні, / А мати шила і думки влітала. / Так долю вишивала день при дні, / Щоб добра доля сина не минала»*. Тому: *«В тих вишиванках думи і пісні, / Про щастя мрії, туга за синами, / Тривога вічна, гарні дні ясні, / До Бога звернення – молитва мами»*. Але не тільки святкова, а й буденна сорочка має потужну енергетику, без ромбів з крапкою, без маку і троянди та без вишитих отворів, бо в ній «молитва мами».

Доводилось чути й про те, що *найдавнішим орнаментальним мотивом на сорочках були маки* або ж *троянди*. Тут я вже геть спантеличилась – звідки ж такі міркування? А пояснення було просте, мені пропонували вийти на вулицю і подивитись, яких узорів найбільше і то будуть саме маки. Тут заперечувати не буду. Дійсно, сьогодні сорочки рясніють маками, здебільшого вишиті китайцями, або в Україні, але китайськими машинками. Якщо звернутися до музейних колекцій, то там не знайдемо жодної сорочки з подібними візерунками. А найдавніші сорочки декорувались тканням, потім давніми техніками занизування/заволікання, яка імітувала ткання, настилуванням. У поліських районах Волині ці техніки збереглись до середини ХХ століття. І музейні колекції це підтверджують. Цими техніками створювалися геометричні орнаменти, що складались із смужок, ромбів, розеток, Х- і Ж-подібних фігур тощо.

Поширенню рослинних орнаментів спричинили «мильні узорі» Шарлоти Брокар, що посприяло поширенню так званої *«мильної вишивки»*. 1861 року француз Генріх Брокар почав варити у російській імперії мило. Цей новий продукт був новий для народу, тому Шарлота Брокар запропонувала цікавий маркетинговий хід – виготовляти так зване «народне мило» вартістю всього 1 копіяка. А щоб збільшити його популярність, запропонувала загорати мило в обгортки з квітами. Саме ці обгортки почали вишивати жінки на сорочках і

рушниках. А щоб полегшити роботу згодом почали друкувати схеми візерунків, зроблені під вишивку у техніці хрестик, яка почала поширюватись наприкінці XVIII – на початку XIX століття, хоч відома з XVI століття (в Італії) [5].

Квіткові брокарівські візерунки стали настільки модними, що їх намагалися перенести на сорочки усі жінки. Саме тоді, у середині XIX століття!!!, й поширилися квіткові композиції, які витіснили з вишивки традиційну геометрію. Тому не тільки маки і троянди, а й інші квіти, ніколи не були «давніми» візерунками. Їм усього десь 150–160 років. *Найдавнішими орнаментами були геометричні, з початку ткани, а потім вишиті техніками, що імітували ткання.*

Але брокарівська вишивка поширилась лише в тих регіонах, які у другій половині XIX століття входили до Росії. В інших регіонах зберігались давні традиції геометричних вишивок. Навіть з поширення хрестика, вони й надалі зберігали геометричну орнаментику. Як приклад назвемо Гуцульщину.

Давні геометричні орнаменти пішли в минула, а їх місце поступово займали натуралістичні рослинні узорі – червоні рожі, лілії та ін., які знайшли місце на сорочках, рушниках та ін. і, за твердженням окремих міфотворців, стали традиційними. Жінок, насамперед, підкорила простота виконання візерунків (хрестиком), які так швидко стали модними, особливо серед молоді.

Музеї довго опиралися брокарівським вишивкам і не брали їх до своїх колекцій. Національний музей українського народного декоративного мистецтва (м. Київ), наприклад, не колекціонував «мільних» вишиванок до 1970-х років. Але врешті також здався і з експедицій почали привозити сорочки та рушники, декоровані брокарівськими узорами [2].

Рятувати традиційну вишивку у другій половині XIX століття взялась Олена Пчілка, яка збрала й опублікувала вишивки тогочасної Волині. В альбомі вміщені шість аркушів візерунків, виконаних у техніці «занизування», ще шість – «настилування», 14 аркушів – «хрестиком». Це свідчення тог, що на той час ця техніка вже була доволі поширеною.

Міфом є й те, що *Олена Пчілка перша почала носити традиційне вбрання*. І це неправда. Давайте подивимось на світлини Олени Пчілки і Лесі Українки і ми одразу все зрозуміємо – вони одягали традиційні строї лише для фотографування. А от те, що Іван Франко першим почав носити вишивку сорочку з класичним костюмом, мабуть таки правда.

І останній міф стосується *сорочки-«вишиванки»*. Знову «вишиванка» в лапках. А все тому, що коли ми говоримо про «День вишиванки», то тут сорочка дійсно є вишиванкою, так як це символічна назва конкретного дня. Але ж ми цього дня одягаємо й сорочки, декоровані тканням, то насправді вони й не вишиванки. Якщо ж говорити про вишиванку загалом, то так можна назвати будь-яку річ, декоровану вишивкою.

Міфи є й ще, наприклад, що сорочки, вишиті білим по білому носили тільки бідні або ж вони були характерні лише для Полтавщини.

Отже, міфів дуже багато. Виникає питання, а чому сорочку так міфологізують? Відповідь дамо словами археолога Леоніда Зазізняка про

трипільську концепцію україногенезу, яка є «породженням щирого патріотизму та недовірою до офіційної науки».

Список використаних джерел та літератури:

1. Вишиті сорочки до середини XIX століття / О. Еосміна.. Відео. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=i8L3I2R04K0>.
2. Гарбіч Х. По-справжньому: що треба знати про традиційний український одяг, аби не пропагувати шароварщину? URL: <https://gwaramedia.com/po-spravzhnomu-shho-treba-znati-pro-tradicijnij-ukrainskij-odyag-abi-ne-propaguvati-sharovarshhinu/>.
3. Косміна О. Лекція для гідів «українське традиційне вбрання: міфи та реальність» URL: <https://gg.in.ua/ru/leksiya-dlya-gidiv-ukrayinske-traditsiye-vbrannya-mifi-ta-realnist.html>.
4. Косміна О. Міфи та українська вишивка. URL: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/mifi-ta-ukrayinska-vishivka-oksana-kosmina/>.
5. Топ-5 міфів про українську вишиванку. URL: <https://tsn.ua/blogi/themes/zhittya/top-5-mifiv-pro-ukrayinsku-vishivanku-990925.html>.
6. Український народний одяг XVIII – початку XIX ст. в акварелях Ю. Глоговського. Київ: Наукова думка, 1978. 272 с., іл.
7. Український народний орнамент: Зібрала Ольга Петрівна Косач-Драгоманова (Олена Пчілка): Репричне відтворення першого видання 1876 року. Ковель, 2010.
8. Франі. URL: <https://frani.com.ua/ua/p611045727-natsionalnyj-zhenskij-kostyum.html>.

УДК 378.147: 004

Галина Єрко

ВІРТУАЛЬНІ РЕСУРСИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

Сучасні інформаційні технології є невід'ємною складовою освітнього процесу та відкривають нові можливості для його ефективності. Інформаційні технології сприяють покращення навичок щодо відбору навчального матеріалу, форм і методів навчання, а також на розвиток інтелектуальних навичок студентів під час самостійного навчання та виконання різних видів діяльності при вивченні історичного матеріалу.

Мета – тезово описати онлайн-ресурси, які сприятимуть ефективному вивченню історії.

Використання онлайн-ресурсів може значно збагатити процес вивчення історії, роблячи його більш доступним, цікавим і ефективним. Наведемо кілька способів, які можуть бути корисними при вивченні історії:

1. Спеціалізовані історичні сайти, які пропонують безкоштовний доступ до матеріалів з різних періодів і подій. Наприклад, Український інтерес